

V. VITKAUSKAS

DAR DĖL *i, u* VERTIMO *ie, uo* DVGARSIOUSE

Juodaičių šnekoje (Jurbarko r.), tvirtapradžius *i, u + l, m, n, r* verčiančioje *ie, uo + l, m, n, r*¹, nelauktai pastebėtas šitoks reiškinys: antrinių tvirtapradžių dvigarsių \bar{o} ($< \bar{a}$) + *n, r* pirmasis dėmuo išvirsta dvibalsiu *uo*: *plúons ~ plónas: dierb suñkei / plúons kai piřšc, o tu stúors stořáusis; raudúons: jis raudúons sáu / sveiks vi.rúks; geltúons ~ geltónas* (bet vns. kilm. *geltó·nu*); *dirvúons ~ dirvónas: kas ta žė·mi / dirvúons; šúons ~ šónas: dėžė·s šúons iláuśc / kas tei padā·ri / vaĩkai* ir kt. Tvirtagaliai analogiškai dvigarsiai tokio dėsnio nepaveikti: *pō·ns ~ pōnas, jō·ns ~ Jōnas, dō·rs ~ dōras, kō·rto.s — kōrtos* ir kt. Šiuo atveju *o* yra patrumpėjęs (kartais išrodo vos ne trumpas atviras balsis, kaip ir tarptautiniuose žodžiuose *tòrc — tòrtas, pòmpa, kuròrc — kuròrtas*, skoliniuose *čòrts ~ čiòrtas, šetònc ~ šetònas* ir kt.), tvirtagalė priegaidė artima vidurinei².

Šitokiam reiškiniui atsirasti išeities taškas, kaip sakoma, turėjo būti toks: dvigarsių pirmasis sandas *u* turėjo įgauti tam tikrų panašumo bruožų su balsiu \bar{o} ($< \bar{a}$). Jų tarimo panašumas didžiausias būna tada, kai abu balsiai tariami plačiai atvirai (pvz., vad. Mūšos upyno šnektose). Tyrinėjamų čia vietų šnektose (Juodáičiai, Ariógala, Vilkijà, Bābtai) balsis *o* tariamas mažiau įtemptas kaip bendrinėje kalboje ir pietinių kauniškių tarmėje, ir tarimo pradžia turi daug ko bendra (balsis *u*, bent Juodáičiuose, tikrai yra kiek platesnis negu pačių pietinių kauniškių ir bendrinės kalbos). Tas sąlyčio momentas, matyt, ir padarė taip, kad *u + n, r* ir $\bar{o} + n, r > uo + n, r$. Čia galėjo prisidėti ir tai, kad šnekoje šiuose antriniuose dvigarsiuose \bar{o} ga-

¹ Vitkauskas V. Kelios pastabos dėl mišriųjų dvigarsių pirmųjų sandų *i, u* vertimo *ie, uo* lietuvių kalbos tarmėse. — Baltistica, VII (1971), p. 33–35. Apie visų lietuvių šnektų šį atvejį žr. dar: Zinkevičius Z. Lietuvių dialektologija. — V., 1966, p. 103; Grinaveckis V. Žemaičių tarmių istorija. — V., 1973, p. 246–247.

² Plg.: Grinaveckienė E. Mītuvos upyno tarmės fonetika. — LKK I 146. Nefonetinė, apytikrė tarmės pavyzdžių rašyba neleidžia nustatyti balsio kokybės, bet, rodos, priegaidę turi balsis *ɔ*, kiek patirta iš įvairių jurbarkiškių. Supaprastinta fonetinė transkripcija dialektologijoje yra tam tikras palengvinimas spaustuvėms, bet nemaža kliūtis kokioms išvadoms daryti, plg. Z. Zinkevičiaus žodžius dėl Gervėčių *búi* pateikimo tos pat autorės viename straipsnyje, žr. Zinkevičius Z. Smulkmenos. — Baltistica, 10 (1974), p. 172.

lėjo būti aiškiai trumpesnis ir atviresnis už skiemens sudaromąjį \bar{o} atviroje skiemens pozicijoje. Juk net dabar šnektos tvirtagaliai o , atsidūrę antriniame ar neseniai susidariusiame skoliniuose dvigarsyje, yra daug atviresni ir trumpesni už skiemens sudaromąjį analogišką balsį, pvz. *dō.rs* ir *dō·ra* (dgs. gal. *kortàs* ištaria, taip ausiai atrodo, trumpą atvirą \bar{o} , nors vardininkas yra tik *kō.rto.s*).

Šis Juodaičių šnektos fonetikos atvejis patvirtina K. Būgos kadaise iškeltą mintį, kad $i, u + l, m, n, r > ie, uo + l, m, n, r$ dėl balsių i, u plėtėjimo (Būga RR III 221)³. O kad Juodaičių šnektos u yra platesnis ir dabar, parodė toks menkutis eksperimentas dar 1975 m. Juodaičiuose: žodį *visas* bendrine kalba tarė trys lituanistai, viešėjušys Mišiūnų kaime, kur ši ypatybė gerai išlikusi (žinoma, dėl pajuokimo dabar labai labai blėstanti /: žemaitis platino labai, gerokai praverdamas burną, juodaitiškis šiek tiek mažiau / burnos ertmė menkiausiai prasivėrė, o rytietė nuo Joniškėlio tarė vos neįtemptai).

Taigi mūsų šnektose, dabar tik epizodiškai tiriamose, dar glūdi daug įvairių reiškinių, galinčių tvirtiau atsakyti į visokius istorinės dialektologijos klausimus. Šiuo atveju aprašomasis faktas paremia mintį, kad $i, u + l, m, n, r > ie, uo + l, m, n, r$ dėl balsių plėtėjimo (pradžioje), o ne dėl pradinio ilgėjimo⁴ ir kad K. Būgos nustatyta virtimo stadija $ier, uor < \bar{e}r, \bar{o}r < \bar{e}r, \bar{o}r < ir, ur$ yra labai taikliai numatyta. Viduklės, Nemakščių žemaitiškųjų šnektų *stúors, plúons, raudúons* ir kt. pavyzdžiai šiuo atveju nieko negalėjo paremti, nes čia visi $\bar{a} > o > uo$, o Juodaičiai kaip aukštaičiai $\bar{a} > \bar{o}$, kuris, plačiau tariamas, kartu su paplatėjusiu u antriniuose tvirtapradžiuose mišriuosiuose dvigarsiuose išvirto dvibalsiu uo .

ЕЩЁ о $i, \bar{u} > ie, úo$ В ДИФТОНГАХ

Резюме

В говоре Юодайчяй (Юрбаркский р-н) наблюдается произношение не только *ielks – ilgas, kúorpès – kùrpès*, но и *stúors – stóras, geltúons – geltónas* и др. Некоторое сходство артикуляции гласных u и \bar{o} в этом говоре (имеется в виду широта произношения гласного u), по нашему мнению, вызвало фонетическое изменение $\bar{o}n, \bar{o}r$ в $úon, úor$. Это подтверждает всю последовательность данного явления вообще, установленную еще К. Бугой: $ier, uor < \bar{e}r, \bar{o}r < \bar{e}r, \bar{o}r < ir, ur$.

³ Plg. dar Girdeńis A., Rosinas A. Keletas samprotavimų dialektologinės fonetikos klausimais. – Baltistica, 12 (1976), p. 196–197; plg. dar: Kazlauskas J. [rec.]. – Baltistica, 3 (1967), p. 239–240.

⁴ Grinaveckis V., op. cit., p. 246.